

Anna Wójcik

Obraz guberni piotrowskiej w raportach Jan Blocha z 1886 roku

„Kwestia żydowska” w działalności Jana Gottlieba Blocha

O miejscu i roli ludności żydowskiej w życiu gospodarczym Królestwa Polskiego w XIX wieku napisano wiele. Podkreśla się zwłaszcza jej aktywny udział w działalności ekonomicznej, przemianach gospodarczych i wielu innych dziedzinach. Warto jednak zwrócić uwagę, że był to również okres ostrych dyskusji wokół sprawy żydowskiej, w które zaangażowani byli przedstawiciele różnych grup społecznych. Według Artura Eisenbacha zwłaszcza szlachta i mieszczaństwo żywiły większe zaniepokojenie wzrostem i aktywnością, wprawdzie nieliczną, ale coraz bardziej wpływowej inteligencji i burżuazji żydowskiej, niż ogólnym wzrostem liczby samych Żydów w Królestwie Polskim¹.

Głos w tej sprawie zabrał również Jan Gottlieb Bloch, warszawski bankier i przemysłowiec, przedsiębiorca kolejowy i działacz gospodarczy w skali nie tylko polskiej, ale i europejskiej, którego finansowo-przemysłowa działalność wkraczała we wszystkie sfery życia społecznego². Był współtwórcą wielu instytucji finansowych królestwa – Banku Handlowego w Warszawie, Towarzystwa Kredytowego miasta Warszawy oraz długoletnim prezesem Giełdy Warszawskiej, założycielem pierwszego na ziemiach polskich Biura Statystycznego. Na potrzeby podejmowanych przez siebie inwestycji kolejowych przy kierowanych przez siebie instytucjach Bloch stworzył specjalne zespoły ekspertów, składających się z inżynierów i techników, które zajmowały się gromadzeniem i opracowywaniem materiału statystycznego dotyczącego sytuacji ekonomicznej Królestwa, spraw rolnictwa, transportu i finansów³.

Urodził się 24 czerwca 1836 roku w Radomiu jako jedno z dziewięciorga dzieci Fryderyki Gdali z Neumarkow i Selima (Szulima) Blochow⁴. Wychowanie w rodzinie żydowskiej wpłynęło na późniejsze zainteresowania Blocha sytuacją ludności żydowskiej w Królestwie Polskim i, pomimo faktu, że w roku 1851 zmienił religię z żydowskiej na kalwińską, zachował przywiązanie do kultury i tradycji przodków⁵. Niektórzy badacze biografii Blocha twierdzą, że religijna metamorfoza następowała u niego dwukrotnie. Ponoć w wieku 20 lat (1856 r.) zmienił wyznanie, stając się katolikiem. Jego biografowie (m.in. Ryszard Kołodziejczyk) powołują się w tym względzie na świadectwo Sergiusza Witte, go – ministra finansów i późniejszego premiera Rosji, a we wczesnych latach podwładnego Blocha z czasów jego działalności w Południowo-Zachodnich Kolejach Cesarstwa.

Warto w tym miejscu dodać, że rząd rosyjski pozytywnie nastawiony do osoby Blocha i jego działalności na rzecz rozwoju kolei, nobilitował go, nadając mu herb Ogończyk Odmienny. Jak twierdzą niektórzy autorzy, przychylność władz carskich pozwoliła mu

¹ A. Eisenbach, *Kwestia równouprawnienia Żydów w Królestwie Polskim*, Warszawa 1972, s. 262–263.

² R. Kołodziejczyk, *Burżuazja polska w XIX i XX wieku. Szkice historyczne*, Warszawa 1979, s. 193.

³ I. Ihnatowicz, *Burżuazja warszawska*, Warszawa 1972, s. 144–145.

⁴ Idem, *Jan Bloch (1836–1902). Szkic do portretu „króla polskich kolei”*, Warszawa 1983, s. 30.

⁵ Ibidem, s. 36.

niemalże zostać rosyjskim ministrem skarbu, jednak na przeszkodzie stało jego żydowskie pochodzenie, pomimo tego, że był konwertytą oraz publicznie opowiadał się za równouprawnieniem Żydów, co było źle widziane przez władze rosyjskie⁶. Także *Polski słownik judaistyczny* uważa Blocha za katolika⁷. Nie jest również jasna sama data zmiany wyznania na rzymskokatolickie.

T. Jeske-Choiński podaje w swojej książce, że „Bloch Jan, lat 20, aplikant w magistracie radomskim, syn Selima Blocha, farbiarza i Gdali Neumark”, zmienił wyznanie w roku 1836⁸. Podana przez niego data jest jednak mało prawdopodobna, gdyż Bloch w chwili zmiany religii na kalwińską musiałby mieć 2 lata, natomiast reszta opisu bibliograficznego Blocha pokrywa się z informacjami, jakie można znaleźć w pozostałych jego biogramach. Najprawdopodobniej więc w opisie Jeske-Choińskiego jest mowa właśnie o Janie Gottlibie Blochu. Sprawa nie jest do końca jasna i stanowi jedną z zagadek życiorysu Blocha. Decydując się na odejście od wyznania przodków, podzielił tym samym los wielu przedstawicieli polskiej inteligencji i burżuazji żydowskiego pochodzenia, którym zmiana wyznania umożliwiała gruntowne przekształcenie statusu społecznego i dawała większe możliwości działania⁹.

By lepiej zrozumieć aktywną działalność Jana Blocha na rzecz poprawy sytuacji ludności żydowskiej, warto nakreślić jak kształtowała się ona w interesującym nas okresie. W pierwszej połowie XIX wieku społeczności polska i żydowska, które zamieszkiwały ziemie Królestwa Polskiego, żyły raczej w odseparowanych od siebie enklawach, a ich kontakty miały głównie charakter ekonomiczny. Żydzi zajmowali się przede wszystkim handlem i pośrednictwem, byli aktywni w działalności przemysłowej, ale nie mając praw obywatelskich ani cywilnych, pozostali jedyną grupą upośledzoną pod względem formalnoprawnym¹⁰. Wyodrębnieni tylko na podstawie kryterium religii, Żydzi pozostawali odizolowani od społeczeństwa polskiego, a liczne ograniczenia prawne uniemożliwiły im uczestnictwo w życiu społecznym Królestwa. Drogą wyjścia „z getta” była – o czym już wspomniano – „asymilacja” poprzez zmianę wyznania. Żyd, który zmieniał religię, był narażony na wrogie nastawienie ze strony własnej społeczności. Ci, którzy zdecydowali się na konwersję, szukali możliwości asymilacji, wtopienia się w lokalną społeczność. Działania mające na celu asymilację Żydów nabrały na sile w drugiej połowie wieku. Wtedy też – z inicjatywy Aleksandra Wielkopolskiego, późniejszego naczelnika rządu cywilnego w Królestwie rozpoczęły się prace nad zmianą ustawodawstwa, zmierzające do równouprawnienia Żydów. Weszły one w życie w roku 1862, w okresie nasilenia aktywności powstańczej. Wtedy doszło do znacznego, ale krótkotrwałego, zacieśnienia stosunków obu społeczności¹¹.

Pod koniec lat siedemdziesiątych i w początkach lat osiemdziesiątych sytuacja uległa niekorzystnej zmianie. Z jednej strony w społeczeństwie polskim narastał wówczas antysemityzm, potęgowany funkcjonowaniem antyżydowskich stereotypów i uprzedzeń oraz dodatkowo nagłym napływem ludności żydowskiej do Królestwa, za sprawą tzw. litwaków, czyli Żydów pochodzących z ziem wcielonych do Cesarstwa Rosyjskiego, a następnie

⁶ M. Fuks, *Żydzi w Warszawie. Życie codzienne. Wydarzenia. Ludzie*, Poznań 1992, s. 128.

⁷ *Polski słownik judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie*, tom I, oprac. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Warszawa 2003, s. 204 (hasło: Bloch Jan Bogumił).

⁸ T. Jeske-Choiński, *Neofici polscy. Materjały historyczne*, Warszawa 1904, s. 122. 129

⁹ A. Hertz, *Żydzi w kulturze polskiej*, Warszawa 1988, s. 123, zob. też: A. Jagodzińska, *Pomiędzy. Akulturacja Żydów Warszawy w drugiej połowie XIX wieku*, Wrocław 2008.

¹⁰ A. Eisenbach, op. cit., s. 34.

¹¹ A. Żor, *Figle historii*, Toruń 2005, s. 227; na temat sytuacji Żydów w Królestwie Polskim w XIX wieku patrz też: A. Cała, *Asymilacja Żydów w Królestwie Polskim (1864–1897): postawy, konflikty, stereotypy*, Warszawa 1989; G. Borkowska, M. Rudkowska (red.), *Kwestia żydowska w XIX wieku: spory o tożsamość Polaków*, Warszawa 2004.

stamtąd deportowanych z powodu podejmowanych przez carat w tym okresie restrykcji wobec ludności żydowskiej w guberniach graniczących z Królestwem¹². Aż do powstania z 1863 roku migracja rosyjskich Żydów na tereny Królestwa była nieznaczna. Miały na to wpływ trudności administracyjne, ograniczające możliwość osiedlania się. Jednak daleko idące reformy Wielopolskiego i równouprawnienie Żydów, administracyjne ułatwienia osiedlania się, a przede wszystkim powstawanie nowych ośrodków przemysłowych w Warszawie i Łodzi, zwiększyły atrakcyjność Królestwa jako miejsca migracji¹³.

Warto w tym miejscu zauważyć, na co zwraca uwagę również J. Nalewajko-Kulikov, że w drugiej połowie XIX wieku, pomimo bliskości terytorialnej, między Żydami polskimi i rosyjskimi istniało silne poczucie odrębności, wynikające przede wszystkim z innego położenia prawnego. Wzmoczona migracja na tereny Królestwa uczyniła z Warszawy „tygiel różnych „żydostw”, w którym litwacy, Żydzi z Ukrainy, z Kurlandii i „wielkoruscy” tu się spolonizowali – czyli stali się polskimi Żydami”¹⁴. Z drugiej strony natomiast można zauważyć osłabienie trendu asymilacyjnego, a w ramach społeczności żydowskiej nasilały się nastawienia proto-syjonistyczne. Dodatkowym problemem stał się wzrost tendencji antysemitycznych, który nasilił się szczególnie po zamachu na cara Aleksandra II w 1881 roku i dał początek pogromom antyżydowskim w Cesarstwie, które przeniosły się również na teren Królestwa.

Jeden z najbardziej znanych pogromów ludności żydowskiej w Królestwie miał miejsce w Warszawie w roku 1881 i, choć ostro potępiony przez niemal całą warszawską prasę, potwierdził tylko antyżydowskie nastroje w społeczeństwie¹⁵. Jednocześnie wprowadzone przez cara Aleksandra III „tymczasowe postanowienie” z 3/15 maja 1882 roku nakładało na ludność żydowską w Cesarstwie Rosyjskim nowe ograniczenia, szczególnie w zakresie osadnictwa we wsiach i miastach i nabywania prawa własności i dzierżawy dobr. I chociaż ostatecznie nie zostało wprowadzone w Królestwie, miało wpływ na sytuację ludności żydowskiej na tym obszarze, dążono bowiem do unifikacji całego ustawodawstwa wobec Żydów w Cesarstwie Rosyjskim i Królestwie Polskim. Dla dokonania przeglądu całego istniejącego w Cesarstwie ustawodawstwa obowiązującego ludność żydowską powołano komisję, nazwaną od nazwiska jej przewodniczącego Komisją Pahlena¹⁶.

Powstanie Memoriału Komitetu Gieldowego

W tym czasie Jan Bloch zapoczątkował szeroko zakrojoną akcję, której celem było zebranie danych statystycznych o stanie liczbowym i rozmieszczeniu ludności żydowskiej. Głównym punktem jego badań była analiza działalności żydowskiej w handlu, przemyśle i produkcji rzemieślniczej oraz ukazanie szkodliwości wprowadzenia antyżydowskiego ustawodawstwa dla sytuacji gospodarczej Królestwa¹⁷.

Bloch dysponował odpowiednimi danymi statystycznymi, gdyż miał wgląd do archiwów różnych władz i urzędów, a to za sprawą uzyskanej w 1879 roku zgody na stworzenie Biura Statystycznego. Biuro oraz tworzona przy nim biblioteka miały za zadanie

¹² R. Kołodziejczyk, op. cit., s. 170.

¹³ F. Guesnet, „Litwacy” i „Ostjuden” (Żydzi ze Wschodu). *Migracje i stereotypy*, [w:] E. Traba, R. Traba (red.), *Tematy żydowskie*, Olsztyn 1999, s. 75.

¹⁴ J. Nalewajko-Kulikov, *Mówić we własnym imieniu. Prasa jidyszowa a tworzenie żydowskiej tożsamości narodowej (do 1918 roku)*, Warszawa 2016, s. 58–59.

¹⁵ M. Domagalska, *Zatrute ziarno. Proza antysemityczna na łamach „Roli” (1883–1912)*, Warszawa 2015, s. 28.

¹⁶ A. Eisenbach, *Z dziejów ludności żydowskiej w Polsce w XVII i XIX wieku*, Warszawa 1983, s. 254.

¹⁷ A. Peretz, *Finansjera warszawska (1870–1925). (Z osobistych wspomnień)*, Warszawa 1926, s. 92.

gromadzić informacje o stanie i rozwoju gospodarczym Królestwa Polskiego¹⁸. Opierając się na zebranych materiałach, Bloch wystąpił z inicjatywą przedstawienia Komisji Pahlena uwag dotyczących kwestii żydowskiej i jej wpływu na rozwój Królestwa. W 1885 roku wraz z Henrykiem Natansonem przygotował memoriał o prawach ludności żydowskiej. Ponadto Komitet Giełdowy w Warszawie zwrócił się do generał-gubernatora z prośbą o wyrażenie zgody na złożenie wyjaśnień w tej sprawie¹⁹. Władze wyraziły zgodę i Komitet przygotował odpowiedź na trzy konkretne pytania dotyczące roli Żydów w rozwoju gospodarki Królestwa, przedstawione w formie memoriału, podpisanego (jak wynika z listu Aleksandra Kraushara do Józefa Ignacego Kraszewskiego z 2 sierpnia 1886 roku) przez Jana Blocha, Henryka, Ludwika i Kazimierza Natansonów, Stanisława Krzemińskiego i Aleksandra Kraushara²⁰.

Szerokie kontakty Blocha pozwoliły mu przekazać tekst memoriału do wiadomości samego Aleksandra III, z którego polecenia wstrzymano proces rozciągnięcia majowego postanowienia na obszar Królestwa do czasu przeanalizowania całości zagadnień podnoszonych w dokumencie. Tekst dokumentu miał charakter poufny, jednak przedostał się do prasy, a jego przedruki na łamach różnych czasopism, często niedokładne i niekompletne, wywołały gorącą dyskusję szczególnie wśród ludności o orientacji niechętniej równouprawnieniu Żydów, a całe środowisko żydowskie znalazło się w ogniu ostrej krytyki²¹. Ujawnienie memoriału na łamach konserwatywnej „Niwy”²² spowodowało utrwalenie dawnego negatywnego stereotypu Żyda. Zdaniem redaktora pisma, Żydzi to element destrukcyjny, a ich rozproszenie we wsiach i miasteczkach ma szkodliwy wpływ na miejscową ludność, narażoną na przykład żydowskiego „wstrętu do pracy, braku poczucia obowiązku, próżniactwa, oszustwa i wyzysku”²³. Gazeta ostro atakowała autorów memoriału, zarzucając im propagowanie „apologii żydostwa” i głoszenie poglądu, że jedyną siłą gospodarczą Królestwa są Żydzi, dyskryminując tym samym rodaków²⁴.

Wokół opublikowanego przez „Niwę” dokumentu rozgrzała ostra polemika na łamach prasy krajowej. Nastroje antyżydowskie podtrzymywała też „Rola”, pismo założone w 1882 roku przez Jana Jeleńskiego, w którym w działalności społeczności żydowskiej upatrywano wszystkich nieszczęść, jakie spotkały Polaków²⁵. Postulowano w nim wypieranie Żydów z życia ekonomicznego Królestwa, bojkotowanie handlu, a także by „rozbudzać w społeczeństwie polskim ducha samoobrony przed zalewem żydowskim; popierać wszelkie uczciwe przedsiębiorstwa swojskie, walczyć w każdej sprawie o zasadę słuszności, nazywając rzeczy i fakty po imieniu”²⁶. „Rola” reprezentowała skrajne poglądy drobnomieszczaństwa polskiego, które w społeczności żydowskiej upatrywało poważnego konkurenta na polu gospodarczym²⁷.

¹⁸ A. Eisenbach, *Z dziejów ludności*, s. 255.

¹⁹ R. Kołodziejczyk, op. cit., s. 173.

²⁰ W. Ziomek, *Udział przedsiębiorstw żydowskich w przemyśle włókienniczym Łodzi w latach 1860–1914*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, Folia Historica 63/1988, s. 97.

²¹ R. Kołodziejczyk, op. cit., s. 176.

²² Niepełny tekst memoriału opublikowano w artykule pt. „*Nie tędy droga. Memoryał Warszawskiego Komitetu Giełdowego w sprawie żydowskiej*”, „Niwa: dwutygodnik naukowy, literacki i artystyczny” 1886, R. 15, t. 29, nr 276.

²³ A. Eisenbach, *Z dziejów ludności*, s. 257.

²⁴ T.R. Weeks, *The Stock Exchange Memorandum Controversy of 1885–1886*, [w:] idem, *From Assimilation to Antisemitism. The Jewish Questions in Poland 1850–1914*, Northern Illinois 2006, s. 96–99.

²⁵ A. Żor, ibidem, s. 265. Zob. też: M. Domagalska, op. cit., s. 28–29.

²⁶ A. Jaszczuk, *Spór pozytywistów z konserwatystami o przyszłość Polski 1864–1903*, Warszawa 1986, s. 206.

²⁷ E. Mazur, G. Pawlak, *Bogactwo w służbie społeczeństwa*, [w:] A. Żora (red.), *Kapitalista, pacyfista, filantrop. Jan Bloch (1836–1902)*, Warszawa 2014, s. 140–141.

Warto w tym miejscu zacytować niektóre wypowiedzi „Kraju”, który zwracał uwagę, że tekst memoriału przytoczony na łamach „Niwy” był podany tylko fragmentarycznie i w sposób tendencyjny. Ludwig Straszewski, warszawski korespondent „Kraju”, opublikował w lipcu 1886 roku obszerny artykuł, w którym dowodził, że Żydzi stanowili wówczas większość stanu mieszczańskiego, a planowane rozciągnięcie ustawy z 1882 roku na ziemie Królestwa i ograniczenie uprawnień Żydów w negatywny sposób odbije się na życiu gospodarczym całego kraju²⁸. Pisał on:

Nie twierdzimy wcale, że jedyną dźwignią przemysłu są u nas Żydzi, ale istotnie na rozwój ekonomiczny oni wpływają bardzo, są czynnikiem pierwszej doniosłości. Ponieważ w danej chwili innym czynnikiem niebezpieczeństwo nie grozi, więc Komitet Giełdowy nie miał obowiązku, i nie powinien był innych poruszać, lecz – co też zrobił – jak najjaskrawiej zaznaczyć ważne stanowisko Żydów w naszym życiu ekonomicznym²⁹.

Ponadto w „Kraju” zwrócono uwagę na to, że Komitet nie domagał się rozszerzania prerogatyw ludności żydowskiej jako nagrody za ich zasługi dla rozwoju gospodarczego Królestwa, a jedynie bronił przyznanych im praw, których planowane ograniczenie znacznie osłabiłoby pozytywne skutki działalności Żydów³⁰. Pełny tekst omawianego memoriału, zatytułowany *Do Warszawskiej Komisji dla zbadania kwestii żydowskiej* składał się ze wstępu, nakreślającego rolę Komitetu Giełdowego i przyczyny zabierania przez niego głosu w „kwestii żydowskiej” oraz trzech podrozdziałów odpowiadających na pytania: jakie były następstwa ukazu o Żydach z 1862 roku?; jaki związek zachodzi między kwestią żydowską a stanem handlu i przemysłu?; jaki wpływ wywierają na Giełdę Warszawską wpisy hipoteczne? Komitet Giełdowy, jak podkreślają autorzy memoriału, zabrał głos w „kwestii żydowskiej”, ponieważ „kwestyja stanu prawnego żydów w naszym kraju ma dla stosunków handlowych, przemysłowych i rolnych szczególnie ważne znaczenie, bez porównania donioślejsze aniżeli w Cesarstwie”³¹. Memoriał zachował się w oryginale w zbiorach Biblioteki Narodowej, został również w całości opublikowany przez A. Eisenbacha³².

Warto w tym miejscu przypomnieć, że wspomniany ukaz z 24 maja/5 czerwca 1862 roku zrównywał ludność żydowską w prawach cywilnych i publicznych, pozwalano im bez ograniczeń przemieszczać się między miastami i wsiami oraz nabywać własność nieruchomości ziemskich³³. Najważniejszy w tym kontekście był artykuł 3, który mówił, że

W miastach wszelkich Królestwa Polskiego Żydzi nabywać mogą na własność pod jakim bądź tytułem, domy i wszelkie inne nieruchomości. Przeciwnie temu ograniczenia, zakazy z postanowienia Królewskiego z dnia 21 (31) lipca 1821 r. i innych wynikające, uchylają się³⁴.

W świetle udzielonych przez Komisję odpowiedzi wpływ ukazu na rozwój Królestwa Polskiego był niebagatelny. Uwagę zwracano na etykę prowadzenia działalności – Żydzi,

²⁸ A. Eisenbach, *Z dziejów ludności*, s. 259.

²⁹ W. Ziomek, op. cit., s. 99.

³⁰ L. Straszewicz, *Jeszcze słowo w sprawie memoriału warszawsk. komitetu giełdowego*, „Kraj”, nr 29 z 20 lipca (1 sierpnia) 1886, s. 5.

³¹ *Memoriał dot. praw przysługujących Żydom w Królestwie Polskim*, oryginał z 1886 zachował się w rękopisie w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie w Dziale Rękopisow, sygn. BN 8352 IV.

³² A. Eisenbach, *Z dziejów ludności*, s. 262–280.

³³ A. Eisenbach, *Kwestia równouprawnienia*, s. 540–541.

³⁴ W. Ziomek, op. cit., s. 95.

mogąc działać legalnie, nie musieli uciekać się do lichwy i wyzysku. Większa część majątków ziemskich znalazła się w rękach Żydów, co podnosiło ich wartość i zwiększało konkurencję na rynku nieruchomości. Ponadto zwracano uwagę na fakt, że Żydzi zakładali fabryki i inwestowali kapitał w przedsiębiorstwa o charakterze przetworczym, przez co zwiększała się krajowa produkcja materiałów surowcowych, a powstanie instytucji finansowych pozwoliło im udzielać kredytów pod hipotekę nieruchomości, mogli zatem lepiej zabezpieczyć swoje interesy³⁵. Jak zauważają autorzy memoriału:

Bez współdziałania tego kapitału ruchomego, reprezentowanego przez Żydów, obejść się nie mogły ani gospodarstwo rolne i leśne, ani fabryki i zakłady przemysłowe, ani środki komunikacji i roboty publiczne w ogóle, ani rzemiosło i drobny handel³⁶.

Dostrzegano jednak pewne ujemne skutki. Otwarcie kapitalistom żydowskim drogi do nabywania nieruchomości w szybkim tempie wywołało gwałtowny wzrost ich cen i efekt spekulacji na mieszkania, gdyż ilość domów i wysokość ich cen rosła nieproporcjonalnie szybko w stosunku do wzrostu liczby ludności miejskiej. Jednakże w podsumowaniu odpowiedzi Komitet zaznacza, że jakiegokolwiek zniesienie nadanych Żydom praw będzie miało negatywne konsekwencje dla całego kraju, zwłaszcza w dziedzinach handlu i przemysłu, ponieważ

„nędza wśród jednej licznej klasy ludności nie może nie wywrzeć wysoce szkodliwego wpływu na pomyślność ekonomiczną całego społeczeństwa”³⁷.

W odpowiedzi na pytanie drugie Komitet kładzie nacisk na fakt, że prawie cały handel hurtowy i detaliczny, wewnętrzny i zewnętrzny znajduje się niemal wyłącznie w rękach ludności żydowskiej, ze względu na posiadany kapitał. Żydzi są również pośrednikami, agentami między kupcami wiejskimi a nabywcami towaru w miastach i zakładami przemysłowymi, które bez drobnych przedmiotów i wyrobów z gospodarstw domowych nie mogłyby się obejść. Podkreślona zostaje także ich działalność i użyteczność w sadownictwie, transporcie towarów, wyrębie i handlu drzewem³⁸. Zaznaczono również ich negatywny wpływ na życie gospodarcze Królestwa, poprzez zajmowanie się lichwą i szynkarstwem. Komitet Giełdowy podkreślił jednak, że to uwarunkowania historyczne zmusiły Żydom do zajmowania się tym, co dla chrześcijan było zabronione, więc jakiegokolwiek ograniczenie przyznanych im w 1862 roku praw byłoby ich powrotem do niechlubnej działalności. Ponadto zaznaczono, że zniesienie swobody w osiedlaniu się, nabywaniu nieruchomości przez ludność żydowską spowodowałyby szybki napływ obcej ludności niemieckiej, która wypełniłaby tę lukę i wywoziła za granicę, w przeciwieństwie do Żydom, zyski z prowadzenia przedsiębiorstw³⁹.

Odpowiadając na ostatnie pytanie, w memoriale przypomniano rolę Giełdy Warszawskiej jako odbicia wszystkich stosunków kredytowych i całego ruchu przemysłowo-handlowego w Królestwie, a więc wprowadzenie jakiegokolwiek ograniczeń dla nawet pojedynczej kategorii nabywców spowodowałyby spadek zaufania do zabezpieczeń majątków nieruchomości i naruszałoby podstawy kredytowania hipotecznego. Kredyt oparty na wpisach hipotecznych daje Żydom możliwość udzielania zasiłków rolnikom nie tylko z

³⁵ A. Eisenbach, *Z dziejów ludności*, s. 266–267.

³⁶ Ibidem, s. 266–267.

³⁷ Ibidem, s. 269.

³⁸ Ibidem, s. 272–274.

³⁹ Ibidem, s. 276–277.

własnych funduszy, ale także z kapitału powierzonego im przez osoby trzecie. Zablokowanie im możliwości nabywania majątków, będących zabezpieczeniem udzielonego przez nich kredytu, zniechęci ludność do tego rodzaju transakcji, co przyniesie szkody nie tylko kapitalistom, ale i właścicielom ziemskim⁴⁰.

Obraz guberni piotrkowskiej w świetle danych Komitetu Gieldowego

W roku 1867 utworzona została gubernia Królestwa Polskiego ze stolicą w Piotrkowie Trybunalskim. Powstała ona z części dawnych guberni: warszawskiej, kaliskiej i kieleckiej. Jak zapisano w znanym leksykonie:

*Na obszarze Królestwa Polskiego stanowiła długi, lecz wąski pas, ciągnący się od płn.-wschodu ku płd.-zach., między gubernią kaliską od zachodu, a radomską i kielecką od wschodu*⁴¹.

Gubernia obejmowała swym obszarem bardzo uprzemysłowione powiaty: będziński, częstochowski, noworadomski i łódzki. Rozwojowi przemysłu na tym obszarze sprzyjały dogodne położenie oraz obecność zasobów naturalnych, między innymi złoża węgla kamiennego, rud żelaza, cynku, duża dostępność kamienia narzutowego wykorzystywanego do budowy dróg, obiektów mieszkalnych i przemysłowych, lasy obfite w drewno opałowe i materiał budulcowy oraz stosunkowo łatwość komunikacji⁴². Budowa oraz uruchomienie na tym terenie w 1846 roku Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej przyspieszyły ten proces, a rozwój przemysłu przyczynił się z kolei do zintensyfikowania produkcji rolnej. Bodźcem w tym przypadku była łatwość zbytu produktów rolnych w licznych, ludnych i zamożnych miastach. Efektem omawianych procesów był wzrost liczby mieszkańców, który z 620 000 w 1866 roku osiągnął liczbę 706 606 w 1874 roku. W roku 1886 było to już 927 791 (z cudzoziemcami ponad 958 000) osób⁴³.

Obraz i charakterystykę guberni piotrkowskiej można odczytać z materiału Komitetu Gieldowego, który opracowując memoriał, zebrał szczegółowe dane statystyczne dotyczące liczebności ludności Królestwa Polskiego, jej struktury i przejawów działalności w życiu gospodarczym z podziałem na gubernie. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że wspomniany dokument został opracowany w roku 1886⁴⁴ (prezentując stan na 01.01.1885 roku), wyjaśnia zaś związek zachodzący pomiędzy kwestią równouprawnienia Żydów w 1862 roku a zmianą sytuacji ekonomicznej niektórych obszarów Królestwa.

Według danych Komisji Blocha, gubernia piotrkowska liczyła w 1885 roku 906 914 mieszkańców, z czego 111 149 Żydów, którzy stanowili 12,2% ogółu ludności⁴⁵. Dla porównania *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* na dzień 1.01.1886 roku, podaje

⁴⁰ Ibidem, s. 279–280.

⁴¹ B. Chlebowski, W. Walewski, F. Sulimierski (red.), *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 8, Warszawa 1887, s. 202.

⁴² J. Mizgalski, *Realizacja polityki inkorporacyjnej przez carat w XIX i pierwszych latach XX wieku (na przykładzie guberni piotrkowskiej)*, „Історичний архів. Наукові студії” 13, 2014, s. 71.

⁴³ *Słownik geograficzny Królestwa*, s. 204.

⁴⁴ Niektóre źródła (np. I. Schiper, A. Tartakower, A. Haffika (red.), *Żydzi w Polsce Odrodzonej. Działalność społeczna, gospodarcza, oświatowa i kulturalna*, II, Warszawa 1916, s. 447) podają jako datę dokumentu rok 1887/1888, jednak podpisy J. Blocha i H. Natansona pod tekstem memoriału przedłożonego komisji rządowej widnieją z datą 5/17 marca 1886 rok.

⁴⁵ A. Eisenbach, *Z dziejów ludności*, s. 282.

liczbę już 927 761 osob, w tym 110 376 Żydów, czyli 11,9%⁴⁶ (Tabela 1), zaś urzędowy schematyzm guberni piotrkowskiej z nieco późniejszego okresu – 1889 roku – podaje liczbę ludności na poziomie 1.003.531, w tym 122 530 Żydów, którzy stanowili 12,21% ogółu ludności⁴⁷, co obrazuje Tabela 2.

Tabela 1. Ludność guberni piotrkowskiej według wyznania (1.01.1886 rok)

Ludność według religii		Co stanowiło % ogółu
Katolicy	699 709	75,42%
Prawosławni	1 495	0,16%
Protestanci	114 903	12,38%
Inne wyznania chrześcijańskie	1 277	0,14%
Żydzi	110 376	11,90%
Ogółem:	927 760	100%

Źródło: Opracowanie na podstawie: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 8, red. B. Chlebowski, W. Walewski, F. Sulimierski, Warszawa 1887, s. 205.

Tabela 2. Ludność guberni piotrkowskiej według wyznania

Nazwa powiatu	Prawosławni	Katolicy	Luteranie i in.	Żydzi	Ogółem
Piotrkowski	397	115 378	18 487	17 673	151 935
Noworadomski	85	114 571	1 265	11 911	130 832
Częstochowski	338	116 222	1 257	16 150	133 967
Będziński	112	121 465	237	12 923	134 737
Łaski	62	81 284	19 143	11 703	112 192
Łódzki	350	87 804	58 629	27 693	174 476
Brzeźnicki	128	59 767	18 296	15 506	93 697
Rawski	85	58 925	3 714	8 971	71 695
Ogółem:	1 557	755 416	124 028	122 530	1 003 531

Źródło: *Obzor Petrokovskoj Guberni za 1889 God*, Petrokov 1890, s. 14.

Przytoczone dane wskazują na bardzo dynamiczny rozwój demograficzny tego regionu w ostatnim dwudziestoleciu XIX wieku. Tabela 3 w bardziej szczegółowy sposób prezentuje obszary, w których koncentrowała się ludność żydowska.

Tabela 3. Rozmieszczenie ludności w guberni piotrkowskiej

Gubernia piotrkowska	Liczba miast, osad, wsi	Ludność w 1885 roku %		% Żydów
		ogółem	w tym Żydów	
Miasta	11	160 441	57 610	35,9%
Osady	40	97 039	36 410	37,5%
Wsie		133 017	17 129	5,1%
Wsie w których nie było Żydów		516 420		
Ogółem:		906 914	111 149	12,2%

Źródło: A. Eisenbach, *Z dziejów ludności żydowskiej w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Warszawa 1983, s. 284.

⁴⁶ *Słownik geograficzny Królestwa*, s. 202.

⁴⁷ *Obzor Petrokovskoj Guberni za 1889 God*, Petrokov 1890, s. 14.

Jak wynika z zestawienia, około 85% ludności żydowskiej mieszkało w miastach i osadach, gdzie Żydzi stanowili ponad 1/3 ogółu ludności. Tylko niewielki odsetek zdecydował się na osiedlenie na wsiach, ze względu na fakt, że

nieruchomości wiejskie (...) nie przedstawiają tak korzystnej lokacji dla kapitału, procz tego wymagają zaś dla prowadzenia gospodarstwa znajomości stosunków oraz warunków miejscowych, wreszcie pewnego rodzaju zamięłowania, a nawet tradycji, czego wszystkiego Żydzi nie posiadali i w ciągu 25 lat wyrobić w sobie oczywiście nie mogli⁴⁸.

Jednak, jak kilkakrotnie zaznaczano w memoriale, jeśli już Żyd miał gospodarstwo na wsi, prowadził je z taką samą starannością co gospodarz chrześcijanin. W materiałach komitetu Blocha znalazły się również, zebrane przez Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, informacje dotyczące stanu gospodarstw należących do Żydów, z podziałem na gubernie (Tabela 4). Jak widać na poniższym zestawieniu, 51,5% wszystkich gospodarstw żydowskich w Królestwie jest w stanie bardzo dobrym, dobrym lub dość dobrym, przy czym dla guberni piotrkowskiej wskaźnik ten jest na poziomie 55,8%.

Tabela 4. Stan gospodarstw należących do ludności żydowskiej

Gubernie	Liczba właścicieli	Liczba dóbr	Ilość mórg	W jakim stanie znajduje się majątek								
				w bardzo dobrym	dobrym	dość dobrym, nieco zapuszcz	średnim	złym	bardzo złym, zapuszcz	parcelują się	w dzierżawie u włościan	nie wiadomo
Warszawska	52	57	48 417	5	21	1	27	1	1	-	-	1
Kaliska	35	37	34 269	1	14	-	5	4	-	2	-	11
Radomska	28	26	14 638	1	-	10	12	1	-	2	-	-
Kielecka	38	34	35 775	-	16	-	10	4	-	-	4	-
Lubelska	20	19	16 670	-	1	-	3	5	3	5	-	2
Siedlecka	31	23	34 146	-	9	12	-	1	-	-	-	1
Płocka	22	36	55 268	7	18	-	6	-	2	3	-	-
Suwalska	53	45	37 299	4	16	-	15	10	-	-	-	-
Łomżyńska	16	16	17 041	-	8	-	5	2	-	1	-	-
Piotrkowska	56	43	40 058	1	12	11	6	6	4	4	-	-
Ogółem:	351	336	336 581⁴⁹	19	115	34	89	34	9	17	4	15

Źródło: J. Bloch, Ziemia i jej oddłużenie w Królestwie Polskim, Warszawa 1892, s. 128.

⁴⁸ Do Warszawskiej Komisji dla zbadania kwestii żydowskiej, [w:] A. Eisenbach, *Z dziejów ludności*, s. 266.

⁴⁹ Jak wyjaśnia Bloch w swojej książce, różnica w wielkości majątków posiadanych przez Żydów podana w książce w stosunku do danych zawartych w memoriale wynika z faktu, że na potrzeby książki opracowano dane dotyczące tylko gospodarstw zadłużonych w Towarzystwie Kredytowym, a nie wszystkich posiadłości żydowskich, więcej J. Bloch, *Ziemia i jej oddłużenie w Królestwie Polskim*, Warszawa 1892, s. 128.

Ustalenia Komitetu pozwalają także pogrupować ludność żydowską według jej głównych źródeł utrzymania, co obrazuje Tabela 5. Warto dodać, że dane liczbowe w niej zawarte odnoszą się do wszystkich guberni Królestwa, z wyjątkiem Warszawy⁵⁰.

Tabela 5. Struktura ludności żydowskiej w guberni piotrkowskiej według źródeł utrzymania⁵¹

Grupa	ogólnie w Królestwie Polskim	w tym w guberni piotrkowskiej	w %
Kupcy I gildii (handel hurtowy)	91	21	23%
Kupcy II gildii (handel detaliczny)	2 433	354	14,5%
Handlarze i kramarze	36 923	5 909	16%
Fabrykanci i przedsiębiorcy (bez właścicieli gorzelni i browarów)	1 309	209	15,9%
Rzemieślnicy i robotnicy najemni w rzemiośle i przemyśle	37 410	5 944	15,8%
Rolnicy i robotnicy rolni (właściciele małych zagrod, parobkowie)	4 514	471	10,4%
Właściciele ziemscy (folwarkow, dworow, kolonii oraz niewielkich posiadłości w osadach)	2 642	266	10%
Dzierżawcy różnych posiadłości ziemskich, kolonii, dworow, młynow, stawow, karczem i innych	324	9	2,7%
Wolne zawody (lekarze, felczerzy, artyści, inni)	942	176	18,7%
Inni (pośrednicy, szynkarze, karczmarze, właściciele gorzelni, browarów, robotnicy najemni dniowkowi, wyrobownicy, służba, ludność bez określonego zajęcia)	110 575	6 614	5,9%
Ogolem:	197 163	19 973	10,1%

Źródło: A. Eisenbach, *Z dziejów ludności żydowskiej w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Warszawa 1983, s. 287–288.

Jak wynika z powyższego zestawienia, ludność żydowska w guberni piotrkowskiej zajmowała się głównie handlem i przemysłem, przy czym warto dodać, że największy wkład miała w rozwoju handlu hurtowego i pośrednictwa. Żydzi zajmowali się głównie skupowaniem większej ilości wiejskich lokalnych wytworów (zboża, drzewa, spirytusu) i sprzedają ich za granicą, a dzięki znajomości zasad kupiectwa mogli uzyskać za te towary większą cenę, przez co byli w stanie zaproponować właścicielom ziemskim lepszą ofertę kupna. Jeśli chodzi o handel detaliczny, Żydzi wyspecjalizowali się w pośrednictwie między małymi gospodarstwami, a przemysłem wytworczym – kupowali we wsiach przedmioty, które nie przedstawiały pojedynczo żadnej wartości (szmaty, kości kuchenne, żelazo, potłuczone szkło), by potem sprzedawać je w większej ilości zakładom przemysłowym⁵².

Kolejną bardzo liczną grupą byli przedstawiciele wolnych zawodów – u Żydów szczególnie poważaniem cieszyły się zajęcia związane z religią i wykształceniem religijnym

⁵⁰ Nie jest jasne, dlaczego Warszawa została wyłączona ze statystyk struktury ludności, być może Komitet Giełdowy prowadził dla miasta osobne statystyki.

⁵¹ Jak zaznaczono w dokumencie, chodzi o głowy rodzin żydowskich, Komisja przyjęła, że rodzina żydowska liczyła średnio pięć osób, zatem w 1884 roku były w Królestwie (z wyjątkiem Warszawy) 190 194 rodziny, czyli średnio 950 970 osób.

⁵² *Do Warszawskiej Komisji*, s. 273.

(rabini, podrabini, szkolnicy). Kadra urzędnicza była raczej nieliczna (zatrudniona głównie w przedsiębiorstwach prywatnych i urzędach), natomiast, co ciekawe, udział procentowy nauczycieli był wyższy niż w społeczeństwie chrześcijańskim. Zajęciami o długich tradycjach wśród Żydów były zawody medyczne (lekarze, felczerzy, balwierze, akuszerki). W drugiej poł. XIX wieku w Królestwie Polskim panowała ogólna tendencja do powiększania się grupy inteligencji żydowskiej, czyli urzędników, zatrudnianych przede wszystkim w sektorze „prywatnej przedsiębiorczości”, nauczycieli, przedstawicieli wolnych zawodów⁵³. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* podaje, że w roku 1885 w guberni mieszkało na stałe 87 lekarzy, w tym 24 rządowych i 63 wolno praktykujących, ponadto dziewięciu weterynarzy, 22 felczerów, 114 akuserek oraz znajdowały się 54 apteki⁵⁴. Niestety nie wiadomo, ilu wśród nich stanowili przedstawiciele ludności żydowskiej. Co ciekawe, o ile w Królestwie najliczniejszą grupę zawodową stanowią „inni”, czyli osoby wykonujące zajęcia cieszące się najmniejszym uznaniem (np. karczmarze, robotnicy, wyrobnicy, służba – to aż 56% ludności żydowskiej), o tyle w guberni piotrkowskiej to tylko niecałe 6% ogółu Żydów. Zawody wymagające pracy fizycznej znajdowały się najniżej w hierarchii społecznej, tym bardziej, że pracownicy wywodzący się z warstwy „robotniczej” pochodzili z najniższych warstw społecznych i rzadko kiedy mieli możliwość zdobycia dogłębnego wykształcenia religijnego, tak cenionego wśród ludności żydowskiej⁵⁵.

Gubernia należała do jednych z najbardziej rozwiniętych gospodarczo w Królestwie Polskim, a same powiaty będziński i łódzki do najbardziej uprzemysłowionych obszarów na ziemiach polskich. W guberni, za sprawą Łodzi, dominował przemysł bawełniany (udział w nim ludności żydowskiej obrazuje Tabela 6). W Tomaszowie rozwinął się natomiast przemysł sukieniczy. W powiecie będzińskim prężnie działał wielki ośrodek gorniczo-hutniczy, tzw. Zagłębie Dąbrowskie, korzystające z bogatych pokładów węgla kamiennego. Niebagatelny wkład w proces industrializacji guberni miała ludność żydowska.

Tabela 6. Udział zakładów żydowskich w przemyśle włókienniczym Łodzi w 1884 roku

Branże	Wartość produkcji			Zatrudnienie		
	Łodzi	zakładów żydowskich	wskaźnik %	Łodzi	zakładów żydowskich	wskaźnik %
Bawełna	30 056	5 396	17,9	10 183	2 593	25,4
Wełna	19 969	4 412	31,5	5 929	1 516	25,5
Len, juta, konopie	5 355	-	-	337	-	-
Jedwab	695	85	12,2	720	100	13,8
Mieszany	2 880	725	25,1	1 194	403	33,7
Ogółem:	48 135	10 618	22,0	18 363	4 612	25,1

Źródło: W. Ziomek, *Udział przedsiębiorstw żydowskich w przemyśle włókienniczym Łodzi w latach 1860–1914*, „Acta Universitatis Lodzensis”, Folia Historica 63/1988, s. 107.

Z materiałów Blocha wiemy, że w roku 1885 na 1281 należących lub dzierżawionych przez Żydów zakładów przemysłowych i fabryk w Królestwie aż 202 znajdowało się w guberni piotrkowskiej – zatrudniały one 10 479 osób (Tabela 7). Dominowały wśród nich fabryki tkackie, garbarnie, olejarnie i młyny, a sam przemysł tkacko-przędzalniczy był na

⁵³ A. Cała, H. Węgrzynek, G. Zalewska (red.), *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik*, Warszawa 2000, s. 322 (hasło: struktura zawodowa ludności żydowskiej)

⁵⁴ *Słownik geograficzny Królestwa*, s. 207.

⁵⁵ *Historia i kultura*, s. 322.

teren powiatu łódzkiego i miasta Łodzi jednym z głównych źródeł utrzymania. Pod względem przemysłowo-fabrycznym gubernia zajmowała pierwsze miejsce w Królestwie. Głównym przedmiotem handlu guberni były materiały potrzebne do produkcji fabryk oraz towary przez nie wyprodukowane. Na terenach pozbawionych przemysłowo-fabrycznego charakteru dominował niewielki zbyt produktów rolnych i rzemieślniczych⁵⁶. Handel sklepowy znajdował się w przeważającej części w rękach żydowskich. W samym Piotrkowie, według danych liczbowych, w ostatniej ćwierci XIX wieku, na 600 osob trudniących się handlem aż 82% stanowili Żydzi, 14% przypadało na katolików, a 4% na inne wyznania⁵⁷.

Tabela 7. Zakłady przemysłowe należące lub dzierżawione przez Żydów w poszczególnych guberniach

Gubernie	Liczba fabryk i zakładów	Wartość w rublach		Liczba zatrudnionych robotników		
		zakładów przemysłowych	rocznej produkcji	ogółem	w tym	
					chrześcijan	żydów
Warszawska	94	3 339 325	3 235 373	2 200	2 187	13
Kaliska	108	680 020	1 480 540	802	786	16
Piotrkowska	202	8 163 242	15 718 669	10 479	10 467	12
Radomska	86	711 910	1 253 510	695	672	23
Kielecka	90	423 950	697 574	380	378	2
Lubelska	103	371 035	885 135	861	844	17
Siedlecka	188	577 660	960 602	718	698	20
Płocka	115	420 015	797 606	715	701	14
Łomżyńska	118	225 275	430 577	385	372	13
Suwalska	115	450 939	390 390	423	415	8
Razem:	1 219	15 363 371	25 849 976	17 658	17 520	138
Dzierżawione przez Żydów:	62	-	284 590	231	224	7
Ogółem w Królestwie Polskim:	1 281	15 363 371	26 134 566	17 744	17 744	145

Źródło: A. Eisenbach, *Z dziejów ludności żydowskiej w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Warszawa 1983, s. 291.

Wśród zgromadzonych przez Komitet Giełdowy materiałów znalazły się również ciekawe informacje o nieruchomościach miejskich i dobrach ziemskich będących w posiadaniu Żydów. Podzielono je na dwie kategorie – budynki (obejmujące domy mieszkalne oraz budynki gospodarskie) oraz ziemię (dobra ziemskie)⁵⁸. Szczegółowe zestawienia prezentują Tabele 8 oraz 9.

⁵⁶ Słownik geograficzny Królestwa, s. 206.

⁵⁷ M. Feinkind, *Dzieje Żydów w Piotrkowie i okolicy od najdawniejszych czasów do chwili obecnej*, Piotrkow 1930, s. 26–27.

⁵⁸ A. Eisenbach, *Z dziejów ludności*, s. 299.

Tabela 8. Budynki należące do Żydów z podziałem na gubernie

Gubernie	Budynki	
	liczba	a ubezpieczenie od ognia na sumę (w rublach)
Warszawska	4 102	6 013 666
Kaliska	2 891	4 687 397
Piotrkowska	4 938	8 180 948
Radomska	4 921	4 260 014
Kielecka	3 451	2 802 228
Lubelska	6 391	5 265 216
Siedlecka	4 836	4 990 583
Płocka	2 705	3 485 986
Łomżyńska	4 805	3 806 926
Suwalska	7 059	4 783 703
Ogółem w Królestwie Polskim:	46 099	48 276 667

Źródło: A. Eisenbach, *Z dziejów ludności żydowskiej w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Warszawa 1983, s. 298.

Tabela 9. Własność ziemską należącą do Żydów z podziałem na gubernie

Gubernie	Powierzchnia własności ziemskiej (w morgach)				
	Ogółem w Królestwie Polskim	W tym własność żydowska			
		Ogółem	folwarki	małe posiadłości (zagrody, kolonie, małorolne gospodarstwa)	drobne własności (zagrody i grunty przeznaczone pod zabudowę i gosp. warzywne)
Warszawska	2 353 627	66 152	62 259	2 360	1 533
Kaliska	1 920 160	52 378	49 024	1 003	2 351
Piotrkowska	2 015 977	61 247	55 099	2 341	3 807
Radomska	1 853 914	39 442	26 540	9 117	3 785
Kielecka	1 673 597	54 130	47 478	3 113	3 539
Lubelska	2 739 667	32 772	28 278	1 087	3 407
Siedlecka	2 425 349	51 563	47 246	1 592	2 725
Płocka	1 843 549	41 150	36 329	2 309	2 512
Łomżyńska	1 732 421	25 881	19 243	2 162	4 476
Suwalska	2 043 331	75 815	51 362	5 315	19 138
Ogółem w Królestwie Polskim:	20 601 592	500 530	422 858	30 399	47 273

Źródło: A. Eisenbach, *Z dziejów ludności żydowskiej w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Warszawa 1983, s. 300.

Z powyższych zestawień wynika, że gubernia piotrkowska nie wyróżniała się znacząco pod względem liczby budynków będących własnością Żydów, jednak wartość tych budynków mierzona sumą, na jaką zostały ubezpieczone od pożaru, była najwyższa w całym Królestwie. Jeśli chodzi o własność posiadłości ziemskich gubernia piotrkowska wyróżniała się, zaraz po warszawskiej, znaczną powierzchnią folwarków (aż 89%), czyli wielkich posiadłości folwarcznych, których nabycie stało się możliwe dzięki uwłaszczeniu chłopów w Królestwie oraz dzięki przyznaniu Żydom prawa nabywania ziemi w 1862 roku.

Informacje dotyczące guberni piotrkowskiej, jakie można odczytać w materiałach Komitetu Giełdowego, odpowiadają ogólnemu obrazowi guberni, jaki możemy znaleźć w dotychczasowej literaturze przedmiotu. Potwierdzają, że była to najbardziej uprzemysłowiona i najbogatsza gubernia w Królestwie, na co wpływ miały znajdujący się na jej terenie łódzki okręg przemysłu włókienniczego, częstochowski rejon przemysłowy oraz Zagłębie Dąbrowskie. Miało to ogromne znaczenie dla możliwości ekonomicznych zamieszkującej region ludności żydowskiej. Sam Memoriał Komitetu Giełdowego, był natomiast próbą charakterystyki położenia ludności żydowskiej oraz jej działalności gospodarczej i społecznej w Królestwie, opartej na szczegółowym materiale statystycznym i ogromnym ładunku faktograficznym. Jego powstanie jest o tyle istotne, że stanowi bardzo interesujący materiał źródłowy do badań nad sytuacją gospodarczą Królestwa Polskiego ostatniego ćwierćwiecza XIX wieku, a statystyki przygotowane przez Komitet Giełdowy stanowią prawdopodobnie jedyny tak szczegółowy i kompleksowy obraz Królestwa Polskiego, jaki zachował się dla omawianego okresu. I choć dziś większość opracowań Blocha ma jedynie wartość historyczną, to z pewnością można je zaliczyć do niezbyt bogatego dorobku dziewiętnastowiecznej myśli ekonomicznej.

Niniejszy artykuł stanowi zatem próbę ukazania obrazu guberni piotrkowskiej, z jej specyfiką gospodarczą, w świetle materiału statystycznego zgromadzonego przez Komitet Giełdowy, który staje się bardziej kompletny dzięki porównaniu danych Komitetu Blocha z dotychczas znanymi materiałami dotyczącymi tego obszaru, oraz pokazania, jaką rolę w rozwoju tej guberni odegrała ludność żydowska.